

ДЕЯКІ РОЗДУМИ СТОСОВНО ЯВИЩА ЗМІШАНОЇ МОВИ*Кузьміна Катерина Анатоліївна**канд. філол. наук, доц.**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

У статті, на відміну від офіційної лінгвістичної теорії, об'єднуються такі поняття, як змішані мови, піджини, креольські мови, суржик, міжмовні інтерференції під спільною назвою "змішана мова", яка розглядається нами з психолінгвістичної точки зору. За нашим визначенням, змішана мова – це "суміш" будь-яких засобів комунікації, які належать до різних мовних систем і які за наявності відповідного багатомовного середовища формуються в мозку людини, причому сам факт їх природної наявності у мозку є більш важливим, ніж факт їх використання в реальному спілкуванні.

Ключові слова: змішана мова, суржик, міжмовні інтерференції, психолінгвістична точка зору, засоби спілкування, мозок, багатомовне середовище.

Стаття є першою спробою автора проаналізувати таке важливе у лінгвістиці поняття, як змішана мова, на яке їй пощастило натрапити при читанні книги Н.Б. Вахтіна та Є.В. Головки з соціолінгвістики [Вахтін 2004, 150]. Автора вже давно цікавлять питання міжмовної і міжлюдської взаємодії, питання походження та розвитку мов, взаємовідношення між свідомістю/мисленням/ментальністю та мовою, питання мовного мислення, питання соціо- та етнопсихолінгвістики. Цей інтерес зародився ще у студентські роки під час слухання лекцій із загального мовознавства. Далі наукові вподобання автора стали визрівати під час написання нею дисертації на тему "Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько-англійському напрямках перекладу" [Кузьміна 2003], де в своєму аналізі міжмовних трансформацій, захопившись ідеями Потебні, Сепіра, Щерби, Герцена, вона вбачала в поняттях "номінативності" та "дієслівності" щось абстрактне, узагальнююче, що характеризує окремі класи мов (у даному випадку синтетичну українську мову та аналітичну англійську мову), а також відповідну опозицією "динамічна семантика: статична семантика" [Кузьміна 2003, 95], яка, на думку тоді автора, має відбивати характер мислення і спосіб життя різних, і зокрема, досліджуваних народів. Можливо, дисертаційні погляди автора даної статті є дещо наївними і упередженими, але таку "упередженість", як їй здається, можна "вибачити" її прагненням якимось наблизитися до вищезгаданих питань і хоча б трохи зазирнути у такі глобальні таємниці, як походження людини, свідомості, мови, етносів, міжетнічної взаємодії і т. ін.

Після опублікування ряду постдисертаційних наукових і науково-методичних статей, пов'язаних із темою дисертації, автор вирішила зайнятися дослідженням перекладу народних казок, щоб потім, можливо, перейти до більш масштабних питань перекладу фольклорних текстів, таким як народний епос. Це була ще одна із спроб автора торкнутися питання історії розвитку мов та етносів. Тим більше, що до її рук попали наукові журнали "Происхождение языка и культуры: древняя история человечества" [Букалов 2007] [Мосенкис 2007], в яких вона з великою увагою читала статті про походження людської мови, про реконструкцію прамови та інші статті стосовно історичного мовознавства. Щодо такого цікавого поняття як "прамова" автор постійно згадує прочитану нею тезу ще у студентські роки одного

науковця (на жаль не пам'ятається ім'я) про те, що задачею лінгвістики є встановлення/реконструкція прамови (і до цього ми ще повернемося далі в статті).

Але далеко не всі питання історичного мовознавства, культурології та етнології входять у сферу інтересів автора. Згадалися прочитані на п'ятому курсі для написання магістерської роботи ідеї Л.С. Виготського та А.Н. Леонтьєва у висвітленні Т.В. Ахутіною, які також викликали інтерес у автора статті. Виникло бажання відновити пошуки і у цій царині і якраз нещодавно автором були прослухані в електронній версії захоплюючі лекції зараз відомої санкт-петербуржської вченої Т.В. Чернігівської з нейролінгвістики [Черниговская 2009]. Висвітлені у лекціях проблеми розуміння/"загадки" функціонування людського мозку, певною мірою успішні намагання вчених навчити деякі види приматів "говорити" (мається на увазі невербально), що в значній мірі розсуває межі нашого незнання/знання про явища мови та свідомості, надзвичайно захопили автора. І поступово, по мірі ознайомлення з іншою науковою та деякою мірою і публіцистичною літературою, виникло бажання вивчати мову не лише з точки зору історії, етнології, а і з точки зору психології, нейропсихології, антропології, фізіології.

Без поєднання лінгвістики з усіма вищезазначеними дисциплінами вивчення такого цікавого і з певного боку унікального явища як змішана мова, за яке береться автор статті, є просто неможливим. Сама по собі ця тема є, на думку автора, надзвичайно **актуальною**, оскільки в ній робиться спроба роздивитись процес змішання мов з точки зору антропоісторичного, етнопсихологічного і психічного розвитку особистості і, зокрема, її взаємодії з іншими особистостями та зі світом, а в цих царинах (особливо в психічній) залишається чимало загадок для дослідників, і це по-перше, а, по-друге, вона дуже гарно відображає сьгоднішні прискорені темпи міжособистісного та міжкультурного спілкування.

Таким чином, **метою** статті є спробувати по-новому, більш широко, поглянути на поняття змішаної мови і вийти за межі його загального визначення, яке прийнято у науковій літературі. Її **Предметом** поки що є лише описання в лінгвістичній літературі таких понять як змішання мов, змішана мова, суржик, міжмовна інтерференція, піджин, між якими автор, не дивлячись на певні ступені різниці між ними, вбачає психологічну паралель, про яку буде йтися нижче. **Об'єктом** дослідження є мови, які автор безпосередньо використовує у спілкуванні і працює з ними у своїй професійній діяльності, а саме: українська, російська та англійська. Автор сподівається, що зазначені мета, предмет та об'єкт статті у своєму поєднанні як раз і визначать її **наукову новизну**.

За визначенням Н. Б. Вахтіна та Є.В. Головки змішана мова є мовою, що "виникла в результаті негенетичного розвитку двох мов, причому вона виникла не в якості мови-посередниці, необхідної для забезпечення комунікації, а як засіб групової самоідентифікації для внутрішньо групового спілкування". Вчені зазначають, що "з самого початку члени групи є білінгвами, які володіють обома мовами", а сама змішана мова утворилася на базі лексики однієї "мови-джерела" та на базі граматики іншої "мови-джерела" [Вахтін 2004, 150]. В електронній енциклопедії також стверджується, що змішана мова – це мова, "що виникає в умовах широко розповсюдженої двомовності" [Смешанный язык].

У науковій літературі змішану мову відрізняють від піджинів на тій основі, що останні виникають/виникали при існуванні мовного бар'єру між, наприклад, європейськими цивілізаціями та колонізованими народами і, відповідно, для подолання цього мовного бар'єру (здебільшого при здійсненні торгівельних операцій), а не для виокремлення, "самоідентифікації" певної групи, яка на певному етапі свого соціального розвитку для полегшення комунікації між своїми членами вирішала відійти від одночасного використання двох окремих мов і створити на їх основі нове мовне утворення (прикладом тут слугують медонозька мова і мичиф [Вахтін 2004, 150], [Смешанный язык]).

В електронних словниках до категорії змішаних мов також певною мірою відносять українсько-російський суржик та білорусько-російську трасянку щоправда із зазначенням, що останні є частиною діалектного континууму [Смешанный язык], [Суржик], [Mixed language]. Але на припущення автора статті суржик є вужчим поняттям, оскільки скоріш за все він стосується близько споріднених мов, тоді як змішана мова утворюється незалежно від рівня мовної спорідненості (як у випадку меднозької мови, що є сумішшю алеутської та російської мов, і яка з'явилася для обслуговування нової етнічної групи – креолів, що утворилася від шлюбу російських промисловців з алеутками [Вахтін 2004, 153]). Тому, як далі припускає автор, умови для виникнення суржику є набагато простішими, тобто для його появи достатньо пасивного білінгвізму, тобто коли члени групи необов'язково розмовляють задіяними мовами, а лише розуміють один одного, причому, враховуючи спорідненість своїх мов, вони докладають для цього незначні зусилля і роблять це підсвідому. Більше того, представники суржику, за спостереженнями автора, не виділяють себе в окрему групу, а відносять себе до україномовного населення (поки що в розпорядженні автора, яка проживає на території України, є такі дані), вирізняючи тих, хто говорить чистою російською мовою. Можна пояснити таку самоідентифікацію представників суржику тим, що на ньому здебільшого говорять прості люди, які не мають вищої освіти і які нехтують різницею між літературною українською мовою і своєю україно-російською говіркою. Однак, за історичними хроніками, після того як україномовні і польськомовні кияни у 1830рр. – 1860рр. перейшли на специфічну київську дещо "архаїчну російську мову", яку розповсюдив проф. філософії О. Новицький, а перед цим започаткував викладання російської граматики в Києві проф. М. Максимович, у 1860 рр. київська інтелігенція знов почала переходити у побуті на українську мову, і робилося це шляхом простого змішування російських, українських і частково польських мовних елементів так, що у 1870–1880 рр. у домах саме освічених громадян Києва говорили невідомо якою мовою, яка і стала називатися "суржиком" [Киевский суржик 2005]. Саме утворення суржику замість чистої української мови можна пояснити недостатньою філологічною освіченістю широких верств населення Києва, а ту легкість і швидкість, з якою він з'явився, – близькою спорідненістю мов, які функціонували на певній обмеженій території зі спільною історією.

Як зазначено в електронній енциклопедії, суржик є недостатньо дослідженим явищем. Далі там також вказано, що суржик може називатися змішаною мовою, яка, що цікаво і автор з цим згодна, утворилася через поєднання російської лексики та

української граматики і вимови [Суржик]. Останнє, напевно, як раз і пояснює, чому представникам суржику здається, що вони розмовляють саме українською мовою.

Хотілося б також окремо виділити таке явище, як міжмовна інтерференція, яка у фактичному плані не веде до мовних новоутворень. Тут учасники спілкування "залишаються вірними" своїм власним мовам, які, до речі, є, на думку автора, обов'язково літературними і стандартизованими, привносячи в них свідомо чи несвідомо елементи з інших мов, з якими вони контактують. Сюди можуть входити і засвоєна як друга українська мова російськомовного населення України, і мова перекладачів, коли вони особливо перекладають з рідної мови іноземною, і рідна мова емігрантів, яка багато в чому увібрала вже елементи мов країн їхнього нового проживання, і т. ін.

У наведених визначеннях всі перераховані типи змішувань мовних кодів відрізняються лише за своїм історичним походженням та певними лінгвістичними ознаками, але не за своєю суттю. Ця суть полягає у підсвідомій потребі людини у спілкуванні та взаємодії з іншими особистостями та зі світом з метою емоційного взаємозбагачення та духовного розвитку. І коли якась група змішаного населення знаходиться на одній якійсь території, навряд чи її члени задумуються про ступені різниці у структурах власних мов і про історико-культурну основу, яка їх об'єднала. Вони, скоріш за все, просто спілкуються між собою за допомогою тої чи іншої мови, оскільки саме мова є засобом спілкування, і це є в науці її найголовнішим визначенням, яке відповідає її суті, тому якщо ті засоби взаємного спілкування, які є у членів групи, їх задовольняють, то вони будуть ними не замислюючись користуватися. А яке з цього сформується спільне мовне утворення (хоча б і жестова мова для деяких випадків), то це вже справа суто теоретична. Тому ми сюди відносимо і піджини, які в літературі відрізняють від змішаної мови та суржику, тим більше, що на базі піджинів потім можуть формуватися і креольські мови, через які самоідентифікуються певні групи змішаного населення, а з такою ж потребою у самоідентифікації ми зустрічаємося і випадку зі змішаною мовою [Вахтин 2004].

Рідні мови емігрантів, наприклад, мову української діаспори в США та Канаді, мову російськомовних емігрантів в США, з якими автор мала нагоду безпосередньо спілкуватися, також можна віднести до змішаних мовних утворень. Адже їхнє мовлення вже сильно відрізняється від типів мовлення та говірок, які існують у них на батьківщині. Тут можна автору заперечити існуванням міжмовних інтерференцій, які завжди мають місце, коли в свідомості людини відразу знаходиться кілька мов, але ми гадаємо, що все-таки важко провести межу там, де закінчуються інтерференції, і там, де вже починається змішана мова або суржик. Більше того, інтерференції є граматичні, лексичні, фонетичні, і у кожній окремій особистості, залежно від її психотипу, вони будуть своїми, тоді як в українській та російській мовах тих же представників діаспори та емігрантів простежується певна інтонаційна і структурна спільність, а саме ці категорії є характерними відмітними рисами окремих мов.

Якщо існує стільки варіантів змішування мов і якщо люди так швидко переходять з мови на мову (у випадку з емігрантами та змішаним населенням), то, скоріш за все, ми маємо справу просто із формальним переключенням мовних кодів, яке люди здійснюють дуже легко, як тільки вони опиняються у відповідному культур-

но-територіальному середовищі. З цього приводу досить цікаво було б проаналізувати, як саме на психологічному рівні мова, яка для емігрантів є іноземною, стає рідною (Інакше б та мова, з якою вони приїхали, так сильно б не видозмінювалася. Тим більше, за даними науки поняття "рідна мова" і "материнська мова" не завжди співпадають [Вахтін 2004]). Можна навіть зробити припущення, що рідна мова є чимось непостійним, що людина може легко змінити мову або мати кілька рідних мов. Доказам цього можуть служити психолінгвістичні дослідження, згідно з якими люди народжуються з певною передумовою до вивчення мови, але ніяких "вроджених знань" мовних структур у них немає, про які писали представники школи Н. Хомського [Леонтьєв 1997]. "Компетентність у мові не з'явилася відразу... Можна думати, що сама компетентність у мові є результатом розвитку її застосування і що тільки в результаті активного відбиття дійсності й активного спілкування у дитини виникає розуміння мови..." "Ось чому, – як пише А.А. Леонтьєв, цитуючи Лурія, – глибинні синтаксичні структури... слід вважати... відбиттям основних реальних відношень, які існують в дійсності, і виявляються у всій, у тому числі і у немовній, діяльності людини" [Леонтьєв 1997]. Тобто виходить, що чим ширша дійсність оточує дитину, чим більше типів взаємовідношень вона чує і спостерігає, тим більше у неї відкривається глибинних структур і тим більше в її розпорядженні з'являється засобів для самовираження, які їй не обов'язково розділяти, якщо всі члени групи/сім'ї її однаково розуміють (Існує реальний приклад, коли дитина, яка росла у тримовному середовищі, розмовляла з матір'ю мовою матері, з батьком – мовою батька, з іншими людьми – мовою країни свого народження). У дорослих, за нашим припущенням, також можуть формуватися нові глибинні синтаксичні структури, якщо перші знаходяться у сприятливому для цього середовищі, і тоді вони або переключаються з мови на мову, або змішують коди.

Вищесказане також нас наводить на думку про те, що багатомовність або змішування мов для людини є цілком природним явищем. Більше того, сама можливість зберігання в мозку людини одночасно різних засобів спілкування, які належать до різних мовних систем, та підсвідома схильність людини оперувати всіма цими засобами одночасно (так, наприклад, два комуніканти, що вільно володіють англійською мовою, але у певний момент розмовляють українською, можуть час від часу у свій діалог вставляти більш влучні на їх погляд англійські слова) є ще одним з доказів існування колись прамови, яка містила в собі елементи всіх сучасних мов. Цілком можливо, що завдяки розвитку багатомовності та зростанню тенденції до змішування мов (нехай навіть лише у мозку людини) через так звані міжмовні інтерференції людство знов повернеться до єдиної мови, але це вже буде не "прамова", яка відбивала свідомість молодого людства, яке ще не вистраждало всіх перипетій історії, а певна постмова, яка буде втілювати всі ті різноманітні сприйняття, або, за словами А.А. Леонтьєва "образи світу" [Леонтьєв 1997], які сформувалися за довгу історію людства, що, своєю чергою, сприятиме кращому етнопсихологічному порозумінню між людьми, а також кращому розумінню останніми об'єктивної реальності.

Таким чином, у нашому розумінні змішана мова – це будь-яка "суміш" засобів комунікації, які належать до різних мовних систем, і які за наявності відповідних

сприятливих обставин формуються та зберігаються у мозку людини, причому сам факт безпосереднього активного використання цих засобів у дійсності має вже другорядне значення. Звичайно, що це є попереднє визначення, і для його уточнення потрібно зробити ретельне міждисциплінарне дослідження, яке поєднувало б історичне мовознавство, антропологічну історію, етнологію, лінгвістику, психолінгвістику, соціолінгвістику та етнопсихолінгвістику.

Автор дякує своїм вчителям, завідувачу кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Коломієць Ладі Володимирівні, професору Карабану В'ячеславу Івановичу, професору Левицькому Андрію Едуардовичу, та всім своїм колегам і друзям, які їй допомагали влучними порадами, зауваженнями та підтримкою під час роботи над статтею.

В статье, в отличие от официальной лингвистической теории, объединяются такие понятия, как смешанные языки, пиджины, креольские языки, суржик, межъязыковые интерференции под общим названием "смешанный язык", который рассматривается нами с психолингвистической точки зрения. Согласно нашему определению, смешанный язык – это "смесь" любых средств общения, принадлежащих различным языковым системам, которые при наличии соответствующей многоязыковой среды формируются в мозгу человека, причем сам факт их естественного наличия в мозгу является более важным, нежели факт их использования в реальном общении.

Ключевые слова: смешанный язык, суржик, межъязыковые интерференции, психолингвистическая точка зрения, средства общения, мозг, многоязычная среда.

The article's content as opposed to the official linguistic theory, combines such notions as mixed languages, pidgins, creole languages, surzhyk, interlanguage interferences under one common name of a mixed language which is studied from a psycholinguistic point of view. According to the author's approaches a mixed language is a mixture of different means of communication belonging to different language systems which form in the brain of a human being due to relevant multilanguage environment. Moreover, the very fact of their natural existence in the brain is more important than that of their mere usage in the real communication.

Key words: mixed language, surzhyk, interlanguage interferences, psycholinguistic perspective, means of communication, brain, multilanguage environment.

Література:

1. Букалов А.В. О происхождении человеческого языка // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – К.: Международный институт соционики, 2007. – № 3. – Т.1. – С. 5–7.
2. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социолінгвістика і соціологія мови: навчальне посібник. – СПб.: Видавничий центр "Гуманітарна академія", 2004. – 388 с. – www.superlinguist.com/index.php.
3. Киевский суржик // Малая энциклопедия киевской старины. – К.: Павлим, 2005. – <http://www.oldkyiv.org.ua/data/surzhyk.php?lang=ru>.
4. Кузьмина К.А. Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько-англійському напрямках перекладу: Дис.... к-та філол. наук / КГУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2003. – 227 с.
5. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики. – М.: Смысл, 1997. – 287 с. – http://www.koob.ru/leon_tjev_a/osnovi_psiholingvistiki
6. Мосенкис Ю.Л. Общемировой праязык: теоретические основания реконструкции // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – К.: Международный институт соционики, 2007. – № 2. – Т.1. – С. 5–9.
7. Смешанный язык. – http://ru.wikipedia.org/.../Смешанный_язык.
8. Суржик. – <http://ru.wikipedia.org/wiki/Суржик>.
9. Черниговская Т.В. Нейролінгвістика: аудіокнига, 2009. – <http://books.tr200.ru/v.php?id=510582>.
10. Mixed language. – http://www.worldlingo.com/ma/enwiki/en/Mixed_language.